

УДК 323.173

Сепаратизм в Україні: ілюзія чи реальна загроза

Тетяна Костюк,

доктор філософії в галузі політології,

доцент кафедри іноземних мов

Міжрегіональної академії управління персоналом

Стаття присвячена дослідженню проблеми сепаратизму в контексті основних засад етнонаціональної політики України.

Ключові слова: сепаратизм, етнонаціональна політика, національні меншини.

The article takes up the problem of separatism in scope of the essential principles of Ukrainian ethnonational policy.

Keywords: separatism, ethnonational policy, national minorities.

Україна вже 20 років є незалежною державою. За цей час у країні не було жодного гострого конфлікту чи відкритого протистояння представників різних націй. І це суттєво, оскільки у будь-якій країні, де проживає велика кількість національностей з різною історією, культурою та традиціями, постійно актуальним є питання співіснування різних етносів в одному державному об'єднанні. Цілком зрозуміло, що бачення такого майбутнього співжиття багато в чому є різним, а за відсутності компромісу і толерантності досить часто дає поштовх певним сепаратистським тенденціям, заважає консолідації суспільства. У цьому плані не є винятком і Україна, де поряд з іншим спостерігається перманентна політична криза.

Аби відновити довіру народу до політиків, останні досить часто декларують, що вихід знайдено і що саме представлена ними політична сила зможе вивести Україну з важкого політичного й економічного стану та вирішити наявні проблеми. Такі гасла у великій кількості з'являються перед виборами, а вибори в сучасній Україні – явище таке ж регулярне, як і загострення кризи, інфляція, стагнація. Цікавим є той факт, що представники різних політичних груп спекулюють одними й тими ж питаннями. Зазначимо, що напередодні виборів у нашій державі найчастіше

Тетяна Костюк

порушують тему сепаратизму, спрощено розділяючи українців по Дніпру, та надання російській мові статусу другої державної, активізуючи у такий спосіб електорат. Ми вирішили дослідити, чи насправді ці питання є «проблемними» для України, а отже, чи загрозовою для нашої держави є проблема сепаратизму і порушення її цілісності загалом.

Для того щоб сепаратистські ідеї спрацювали, потрібно перш за все використовувати характерні відмінності однієї національної меншини від усіх інших. На думку директора Агентства моделювання ситуацій Віталія Бали, причиною сепаратизму завжди були три основні фактори: територія, мова і віра [1]. Звичайно, всі ці ознаки можна знайти в будь-якій державі, а якщо вміло і цілеспрямовано маніпулювати громадською думкою, можна легко зробити сепаратизм «нагальною і гострою проблемою». Найкраще це вдається, якщо підкреслювати, відтінювати релігійні розбіжності. З усіх більш-менш чисельних національних меншин в українців могли б, здається, виникнути найбільші протиріччя з кримськими татарами через абсолютно різну історію, мову, віру. Однак на сьогодні політики, які представляють інтереси кримськотатарського народу, зокрема представники Меджлісу, наголосили на пріоритетності співіснування кримськотатарського народу в рамках єдиної політичної української нації і держави. Тобто проблеми сепаратизму тут не існує, тому слід не придумувати її, а реагувати відповідним чином на спроби політичної гри навколо цієї тематики, адже це може стати серйозною загрозою національній безпеці.

Спроба протиставляти східні регіони України західним та роздмухувати національну ворожнечу також не досягли мети. Незважаючи на те, що сепаратизм постійно виступає серйозним «політичним козирем», українці не діляться на Західну і Східну Україну, зберігається комунікація, високий рівень толерантності. І хоча історично склалося, що розвиток Сходу і Заходу України був нерівномірним, для менталітету українців в історичній ретроспективі прикметною завжди була перевага загальнолюдських інтересів над особистими, приватними інтересами. Експерти схиляються до думки, що ситуація із сепаратизмом в Україні значно краща, ніж це намагаються змалювати політики різних таборів. «Є досить чіткі прояви того, що українська спільнота сьогодні самовизначається як єдина політична українська нація, – стверджує директор Національного інституту стратегічних досліджень Андрій Єрмолаєв, посилаючись на дані соціологічних служб. – Будь-який соціолог засвідчить, що за останні роки вагома більшість українських громадян визначаються як громадяни України, бажають жити і працювати у цій країні. І ця позиція є доміантною, незважаючи на регіон чи етнічне походження» [2].

Взагалі, питання вітчизняної етнонаціональної самоорганізації, проблем національної державності й державного управління національною структурою; формування соціально-політичних важелів розв'язання суперечностей у сфері етнонаціональних відносин; всебічний аналіз наявних форм національного об'єднання і моделювання нових, їх

реалізація в поєднанні з фундаментальними цінностями українського демократичного самовідродження належать до етнонаціональної політики України. На сьогодні існує чимало досліджень, присвячених національній та етнонаціональній політиці України, серед яких праці І. Кураса, Т. Татаренко, М. Примуша, І. Кресіної, А. Свідзинського, Ю. Римаренка та ін., однак здебільшого вони є фрагментарними, тому існує необхідність системного дослідження.

Говорячи про національну й етнонаціональну політику держави та її безпеку, в першу чергу мається на увазі загальнодержавна стабільність, мир і злагода, дієві міжнародні відносини і співробітництво, відсутність міжетнічних конфліктів тощо. Досягти такої ситуації можна, оптимально враховуючи інтереси і потреби як титульної нації, так і корінних народів та національних меншин, що проживають на території нашої держави.

Засади державної етнополітики визначені в Конституції України, яка закріплює принцип рівності громадянських прав і свобод незалежно від етнічного походження, раси, віросповідання, мовних чи інших ознак. Визнаючи носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні український народ, Конституція гарантує розвиток етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України (ст. 11) [3]. Зокрема, гарантується вільний розвиток, використання і захист інших мов національних меншин України (ст. 10); закріплюється право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів (ст. 36). Декларація прав національностей України від 1 листопада 1991 р. проголосила рівноправність усіх етнічних складових українського суспільства [4]. Закріпленню етнополітичних засад України сприяв прийнятий ВР України Закон «Про національні меншини в Україні» від 25 червня 1992 р., який гарантує права меншин на національно-культурну автономію, створення умов для відродження і розвитку культури, свободу творчості, доступ до надбань світової культури. Особливою статтею в законі зазначені шляхи вирішення проблеми повернення в Україну депортованих з її території народів. Цим законом створюються умови для активного впливу національних меншин на формування і реалізацію державної політики [5].

Водночас у документах закріплено право представників національних меншин на вільне встановлення і підтримання зв'язків з особами своєї національності та їхніми громадськими об'єднаннями за межами України, одержання від них допомоги для задоволення мовних, культурних, духовних потреб; участь у діяльності міжнародних неурядових організацій тощо.

Окремі аспекти прав етнічних меншин регулюють закони України про громадянство, об'єднання громадян, про мову, освіту, культуру, інші національні нормативно-правові акти, а також міжнародно-правові

документи в цій сфері, до яких приєдналась Україна. Інтеграція України в європейські структури передбачає, зокрема, приєднання до вироблених міжнародно-правових стандартів захисту прав меншин як однієї з важливих складових захисту прав людини. Набувши повноправного членства у Раді Європи, Україна підписала Рамкову Конвенцію про захист національних меншин (ратифікована ВР України у 1999 р.).

Що стосується мовного питання, то одним із кроків до впровадження міжнародних стандартів у сфері забезпечення прав національних меншин є приєднання України до Європейської хартії регіональних мов або мов меншин. Але вже сьогодні з урахуванням освітніх потреб етнічних груп та відповідно до прийнятої у 1994 р. Державної програми відродження й розвитку освіти національних меншин в Україні формується мережа загальноосвітніх шкіл з різними мовами навчання. Освітні потреби національних меншин забезпечують 2940 шкіл із російською мовою навчання, 104 – з румунською, 64 – з угорською, 5 – з єврейською, 3 – з польською, 2 – з кримськотатарською. Загалом викладання мовами національних меншин здійснюється в 15% шкіл України. У 15 ВНЗ країни готують викладачів мови й літератури національних меншин. Інформаційні потреби національних меншин задовольняють понад 1,3 тис. російськомовних газет та близько 60 газет, що друкуються мовами інших національних меншин. За рахунок бюджетних асигнувань друкуються додатки до парламентської газети «Голос України» болгарською, польською, єврейською, вірменською, румунською, кримськотатарською мовами. ВР України прийняла спеціальну постанову «Про державну підтримку газет, що видаються мовами національних меншин» (6. 02. 2003 р.), якою передбачалося розробити і впровадити механізм підтримки періодичних видань національних меншин. Для повнішого задоволення потреб національних меншин реорганізується за змістом і структурою інформаційний телерадіомовний простір України. Задоволенню культурно-мистецьких потреб російської меншини сприяють 30 російськомовних театрів. Близько двох тисяч музичних, фольклорних, танцювальних та інших самодіяльних колективів створено при національно-культурних товариствах.

З огляду на те, що для будь-якої національної меншини в Україні забезпечено вільне вивчення та спілкування рідною мовою, а мовні претензії до України не висувались жодного разу за 20 років незалежності, авторка глибоко переконана, що мовного питання, як і питання сепаратизму в нашій державі, не існує. Не слід також забувати, що демографічною, історичною, етнополітичною, етнічною основою українського суспільства були, є і мають залишатися українці (понад 70%). Тож всебічний розвиток саме української нації був і залишається головною умовою всіх інтеграційних процесів в Україні. В ст. 11 Конституції України на державу покладено обов'язок сприяти «консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури». Далі зазначено, що

українська мова і культура мають величезне значення для консолідації народу. Отже, визнавши корінні народи та національні меншини окремими суб'єктами політико-правових відносин (як показано вище), Конституція України у такий спосіб поклала на державу обов'язок сприяти розвитку їхньої етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності в єдиній національній державі **за провідної ролі титульної нації**. Тому **державною мовою має залишатись лише одна мова – мова титульної нації – українська**.

Авторка наполягає, що найактивніше і всебічно слід робити акцент на висвітленні в ЗМІ тих основоположних, об'єднавчих та патріотичних факторів, які сприяють подальшому просуванню і розвитку українського проекту і містять у собі слова «національний», «державний», «вітчизняний». Проте у перехідний період, який триває, український народ перебуває у перманентному стані невизначеності: кожна нова хвиля владної еліти перш за все ставить за мету зруйнувати створене попередниками, мало замислюючись над тим, що будувати натомість. В Україні, зокрема, знищивши стару ідеологію, було зроблено спробу побудувати державу на національній ідеї незалежності, гармонійного розвитку людини. При цьому, на жаль, підходи до побудови нової ідеології часто полягали у простій заміні понять, що починаються з «державний/ -а», на такі ж, але зі словом «національний/ -а», що пояснюється намаганням відмовитися від колишньої радянської термінології, де державне викликало негативне сприйняття.

Насправді ж ідеологія є сильною рушійною силою в політиці будь-якої нації. Гуманітарна та культурна політика держави не менш важлива, ніж соціальна, і повною мірою сприяє припиненню спекулювання сепаратистськими закличками, адже вона виховує патріотизм і спрямована на побудову монолітної української нації. Гордість за свій народ і за досягнення своїх співвітчизників є такими ж важливими, як і соціальний добробут, а в Україні такий підхід культивується доволі мляво.

Готуючи цю статтю і дослідивши багато матеріалу, ми зіткнулися також з термінологічною плутаниною або хибним вживанням (а, значить, і розумінням) таких понять, як «національні інтереси», «національна ідеологія», «національна свідомість», «громадянський менталітет», без урахування яких будувати державу неможливо. Для встановлення категорійного апарату ми наводимо тлумачення цих понять українськими законодавчими документами та провідними вітчизняними науковцями.

Так, закон «Про основи національної безпеки України» в статті 1 затверджує, що **національними інтересами України** є життєво важливі матеріальні, інтелектуальні і духовні цінності українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток [6].

Автори Концепції національних інтересів України В. Шевченко та М. Іващенко пропонують розглядати **національні інтереси** як систему цінностей, що являють собою феномен суспільної свідомості, який ґрунтується на почутті належності до певного народу та відрізняється від системи індивідуальних цінностей [7].

М. Головатий переконує, що Україна є національною державою, а отже державні інтереси, тобто соціальні цілі, орієнтири, принципи і настанови, спрямовані на раціональну організацію внутрішньої та зовнішньої політики, на адекватну репрезентацію інтересів усіх громадян країни, на всебічний розвиток суспільства, цілком можна і треба розглядати як **національні інтереси**. Він також стверджує, що **національні інтереси** є основою, осердям становлення національної, суверенної, демократичної держави [8].

Важливо наголосити, що будь-яка нація існує і проявляє себе у суспільно-політичному житті завдяки самосвідомості її громадян, їх самоототожненню зі всією нацією. Тож саме рівень самосвідомості громадян обумовлює чіткість визначення національних інтересів та ступінь їх практичної реалізації. Рівень свідомості і національної ідентичності громадян буде тим вищий, чим вищим буде рівень поваги до національних традицій і звичаїв, адже вони починають формуватись з появою нації та національності і є, таким чином, найдавнішими елементами національної свідомості, формують громадянський менталітет. За М. Головатим, **національна свідомість** – це сукупність відповідних соціально-економічних, політичних, морально-етнічних, філософських, духовно-релігійних поглядів, норм поведінки, звичаїв та традицій, ідеалів та ціннісних орієнтацій, які обумовлюють і характеризують життєдіяльність окремих націй та народностей. А **громадянський менталітет** являє собою сукупність спільних для громадян певної країни способів політичного мислення, тобто способів, за допомогою яких встановлюються причинно-наслідкові зв'язки щодо важливих загальнодержавних політичних процесів і подій.

Поняття «менталітет» пов'язане з відповідним психічним складом людини, її душевним станом, напрямом і способом мислення або характером роздумів, духовним світом у цілому. Ментальність притаманна як окремій людині, так і великим соціальним групам, як-то націям, етносам, і пов'язана з багатьма умовами суспільного буття конкретної етнічної спільноти. До того ж вона не є однозначною, незмінною, а навпаки явищем суперечливим. Категорія «ментальність» дає змогу аналізувати психічний склад людей у соціальному, філософському, політичному чи етнічному контексті. Тому останнім часом проблеми менталітету і ментальності актуальні в соціально-політичних, філософських дослідженнях зарубіжних і вітчизняних вчених. Вивчення менталітету того чи іншого етносу зобов'язує політиків, філософів урахувати у своїй діяльності його внутрішній світ, національний характер, вплив на поведінку людей

географічного середовища, побуту, клімату, традицій, релігії та інших обставин.

Крім того, вивчення національного менталітету допомагає коригувати національну політику й етнополітику. Адже, наприклад, культура (матеріальна і духовна) давньої етнокультурної спільності і сучасних народів відрізняються між собою набагато більше, ніж їхні менталітети, розглянуті в рамках окремих історичних епох. Отже, термінологічна плутанина, брак більш-менш усталеної визначеності понять є складовою загальною проблематики сепаратизму.

Таким чином, ми дійшли висновку, що проблему сепаратизму, який базується на позбавленні з боку держави Україна національних меншин можливості вивчати та вільно спілкуватися рідними мовами, що унеможлиблює їх належне існування, створено штучно, і вона є, скоріше, темою для політичних дискусій. У нашій державі немає серйозних ознак сепаратизму чи сепаратистського руху, який би базувався на самоорганізації громадян, мав би певну ідеологію та політичну програму. Інша справа, що у деяких політичних сил питання сепаратизму – це складова частина їхньої позиції, але вона не має широкої підтримки.

Щоб зняти питання сепаратизму в державі чи звести його актуальність до мінімуму, слід проводити ефективну соціально-економічну політику. Адже якщо держава дбає про забезпечення високого рівня життя громадян, то підбурити їх на певні сепаратистські дії всередині неї буде нелегко. При цьому важливо не забувати про гуманітарну політику держави, яку слід будувати на засадах культурної толерантності та компромісів у тому, що стосується історичної пам'яті.

Література:

1. **Небоженко В., Рудяков П., Бала В.** Федералізація: хто или що может разделить Україну? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://conf.oboz.ua/conference/1146.aspx>.

2. Загроза сепаратизму в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.novynar.com.ua/

3. Конституція України. – К., 1996.

4. Декларація прав національностей України (від 1 лис. 1991 р.) // www.zakon.rada.gov.ua.

5. Закон України «Про національні меншини в Україні» (від 20 чер. 1992 р.) // www.zakon.rada.gov.ua.

6. Закон України «Про основи національної безпеки України» (від 19 чер. 2003 р.) // www.zakon.rada.gov.ua.

7. **Шевченко В., Іващенко М.** Концепція національних інтересів України. – К.: Слов'янський світ, 1996. – 63 с.

8. **Головатий М.** Національний інтерес – основа державності // Персонал. – 2003. – № 7. – С. 28-33.